

DAMAD

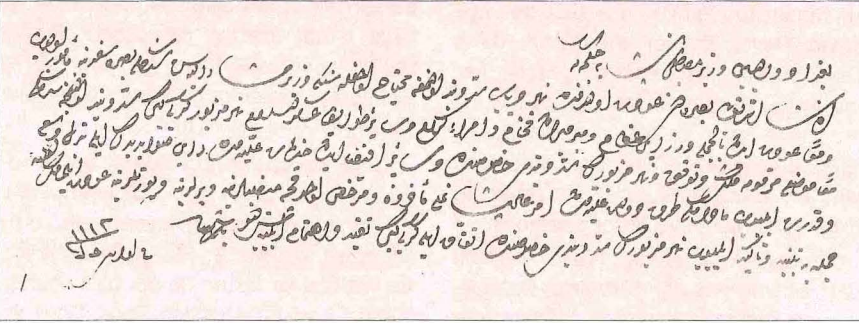
Osmanlılar'da padişah soyundan
kız alanlar için kullanılan
bir sıfat.

Aslı Farsça olan ve "ana babaya göre kızlarının kocası" anlamını taşıyan damad kelimesinin Osmanlı tarihi açısından terim değeri "hânedandan kız alan"dır. Daha çok İslâm öncesi kültürlerini sürdüren Orta Asya Türk-Moğol devletlerinde ise bu anlamda küregen / gürkan kelimesi kullanılmıştır (geniş bilgi için bk. Doerfer, *TMEN*, s. 340).

Kuruluş devrinde Osmanlı padişahları kızlarını genellikle Anadolu beyliklerinin şehzadelerine verirlerdi ve bu evlilikler daha çok siyasi amaçlarla yapılırdı. Anadolu birliğinin kurulmasından sonra ise hânedana mensup kızlar (sultanlar), vezirler, kaptanpaşalar ve öteki yüksek rütbeli devlet adamlarıyla evlendirilmeye başlandılar. Bunlarla evlenenlerin çoğu Enderun'dan yetişmiş devşirmelerdi.

Padişah kızını veya kız kardeşini evlendirmek isteyince sadrazama bir hatt-ı hümayun yazar, damad olacak kişinin nişan takımlarını göndermesini emrederdi. Bazan da sadrazamdan uygun bir damad için tavsiyede bulunmasını ister, sadrazamın gösterdiği adaylardan birini damadlığa kabul ederdi. Damad adayı fermanı alır almaz evliyse karısını boşar ve hemen hazırlıklara başlardı. Damadın ağırlık ve hediyeleri sağlayabilmesi için gerekirse hazineden para yardımı yapılır, çeyizler de hazineden karşılanırdı. Damad geline gönderdiği hediyelerden başka haremdekilere de armağanlar yollardı. Bu evlilikte genellikle sultanların rızası alınmazdı. Nikâhı şeyhülislâm kıyardı. Gözde sultanların nikâhı Dîvân-ı Hümayun'da, diğerlerinininki ise dârüssaâde ağasının odasında veya misafir odasında kıyılırdı. Gelinin vekili dârüssaâde ağası olur, büyük bir debdebe ve ihtişamlı yapılan düğün törenini de o idare ederdi (bk. DÜĞÜN). Damadların yaşı genellikle sultanlarınkinden çok ileride olduğundan birçok sultanın genç yaşta dul kaldığı görülmüştür. II. Mahmud devrinden itibaren ise evlenme konusunda sultanlara da söz hakkı verilerek kendi tercih ettikleri kimselerle evlenebilmelerine imkân sağlanmıştır.

Padişah kızlarıyla evlenenlere damad, kız kardeşleriyle evlenenlere ise enişte denirdi. Fakat ikinci sıfatın kullanımı pek yaygın değildir. Damad sıfatı, padişah

Daltaban Mustafa Paşa'ya gönderilen iki hüküm-i hümayun sûretî (BA, MD, nr. 108, s. 87; nr. 111, s. 531)

fitnesine sebep olması ve adının rüşvet olaylarına karışması saraydaki düşmanlarını hareket geçirdi. Sonunda Râmi Mehmed Paşa ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin kurduğu bir planla II. Mustafa tarafından görevinden alındı ve 10 Ramazan 1114 (28 Ocak 1703) günü katledildi. Ölümüne "saâdetü'l-mahşer" sözüyle tarih düşürülmüştür.

Tebdîl-i kıyâfetle şehir içinde yaya gezmesi ve hızlı hareketinden dolayı "Daltaban" lakabıyla anılan Mustafa Paşa (Kantemir, III, 467; *Anonim Tarih*, vr. 205^a) kısa sadrazamlığı sırasında Dîvân-ı Hümayun toplantılarını bir esasa bağlamış, vezirlerin divana mücevveze^a yerine kalâvî^a ile gelmelerini sağlamış, halkın ve kadınların kılık kıyafetlerini düzene sokmaya çalışmış, ülke dışına ateşli silâh malzemesi satılmasını yasaklamıştır. İstanbul'un Koska semtinde bir çeşmesi vardır. Yine orada bir sokak bugün Daltaban Yokusu adıyla anılmaktadır. Konuşma hatalarından dolayı halefi Râmi Mehmed Paşa'nın onun hakkında *Istilhât-ı Daltabaniyye* adlı bir risâle yazdığı nakledilirse de (*Sicill-i Osmânî*, IV,

412) bu eserin hiçbir yerde nüshasına rastlanamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 105, s. 28, 78; nr. 106, s. 295; nr. 108, s. 87, 121, 176, 193, 213, 397, 402; nr. 110, s. 79, 485, 487; nr. 111, s. 23, 180, 241, 531, 630; *Târîh-i Seferü'l-Basra*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2063/3; *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 4935; *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyî'at (Olayların Özü)*, 1656-1684 (haz. Abdülkadir Özcan, doktora tezi, 1979), İÜ (Ed. Fakih Seminer Kitaplığı, nr. 3276, s. 586, 784, 809-810, 827, 847-848, 944, 970; *Silâhdar, Nusretname*, Manisa İl Halk Ktp., Çaşıgnir, nr. 723, vr. 61^a vd., 176^{a-b}, 207^b, 210^{a-b}, 217^b vd.; *Nazmiye Murtazâ Efendi, Gülşen-i Hulefâ*, İstanbul 1143, vr. 117^a vd.; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 126; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 286, 340, 467, 468, 469-474, 481-482; *Anonim Tarih*, Berlin Devlet Ktp., Hs. 216, vr. 166^b-167^a, 185^a, 197^b, 205^a-207^a; Râşid, *Tarih*, II, 176, 376, 423, 435, 558-559, 564-565, 571-574; *Ayvansarayî, Vefeyât-ı Selâtîn*, s. 72; Hammer, *HEO*, XIII, 11, 13, 76, 92, 81-82; *Sicill-i Osmânî*, IV, 412; Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *TED*, sy. 13 (1987), s. 299-334; Erdem Yücel, "Daltaban Çeşmesi", *İst.A*, VIII, 42-46.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

kızıyla evli olmayan hânedan kadınlarının kocalarını da içine alırdı. Damad olan kişiye İstanbul'un çeşitli yerlerinde arazi ve köşkler verilir, rütbesi de yükseltilecek vezirlik, müşriklilik gibi görevlere getirilirdi. Padişahlar yalnızca kızlarının değil ailenin başı olarak kız kardeşlerinin de vasîleriydi ve evlenme çağına gelen kız kardeşlerini de evlendirmek zorundaydılar.

Bir sultanla evlenen damad başka kadınla evlenemez ve karısının sözünden pek dışarı çıkamazdı. Sultan kocasını beğenmez veya onunla geçinemezse padişahın izniyle ondan ayrılabilir. Nitekim Kanûnî'nin kız kardeşi olan karısını dövmeyle kalkan Lutfî Paşa hem karısından ayrılmış hem de vezîriâzamıktan azledilmişti.

Osmanlı sarayının ünlü damadları arasında Kanûnî'nin kızı Mihrimah Sultan'la evlenen Rüstem Paşa, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'la evlenen Sokullu Mehmed Paşa ve III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la evlenen Nevşehirli İbrâhim Paşa sayılabilir. Bu sonuncusu ile III. Murad'ın damadı İbrâhim Paşa ve Sultan Abdülmecid'in damadı Ferid Paşa gibi bu unvanla anılan vezîriâzamlar da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Doerfer, *TMEN*, s. 340; TSMA, E 1603; D 247, 277, 367, 972, 3100, 7004, 7029, 7859; BA, Cevdet-Saray, nr. 1304, 6312; Keşfi, *Surnâme*, Nationalbibliothek, Viyana, nr. H. O. 95 (1101), vr. 2^p-4^a; Çelebizâde Âsim Efendi, *Târîh-i Râşid Zeylî*, İstanbul 1282, s. 97-109; Osman Nuri, *Abdülhamîd-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, I, 103; W. Sahn, *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubanau*, Könisberg 1914, s. 76-82; N. M. Penzer, *The Harrem*, London 1936, s. 258-260; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1940-41, I, 187-194; II, 93-94; H. Zübeyr Koşay, *Türkiye Türk Düşünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara 1944, s. 143-145, 249-253; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 159-166; Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1960, s. 160; Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1969, s. 46-47; M. Çağatay Uluçay, *Harem*, Ankara 1971, II, 89 vd.; a.mlf., *Padişahların Kadınları*, tür.yer.; a.mlf., "Fatma ve Sabiha Sultanların Düşünleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul 1958, s. 135-148; Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği 1675*, Ankara 1972, s. 62-63; Sedat Veyis Örneç, *Türk Halkbilimi*, Ankara 1977, s. 190-194; Ali Rıza Balaman, *Gelenekler, Töre ve Törenler*, İzmir 1983, s. 141-142; Nahit Sırrı Örik, "Son Damatlar", *Resimli Tarih Mecmuası*, III, İstanbul 1952, s. 28-32; J. H. Mordtmann, "Dâmâd", *İA*, III, 465; a.mlf., "Dâmâd", *El²* (Fr.), II, 105-106.

ÖZDEMİR NUTKU

DÂMÂD, Muhammed Bâkır

(داماد محمد باقر)

Dâmâd Mîr Muhammed Bâkır
el-Hüseynî el-Esterâbâdî
(ö. 1041/1631)

İran'da yetişen
çok yönlü İmâmiyye âlimi.

Esterâbâd'da doğdu. İranlılar arasında Aristo ve Fârâbî'den sonra "Muallim-i Sâlis" unvanıyla şöret buldu. Babası Şemseddin Muhammed, "Muhakkık-ı Sâni" unvanıyla anılan Ali b. Hüseyin el-Kereki'nin kızı ile evlendiği için "Dâmâd" lakabıyla tanınmıştı. Babasından sonra oğlu Muhammed Bâkır da Dâmâd, Dâmâdî, Mîr Dâmâd veya İbn Dâmâd diye meşhur oldu.

Meşhed'de dayısı Abdülâlî b. Ali ve İzzeddin Hüseyin b. Abdüssamed el-Âmilî gibi hocaların nezaretinde iyi bir tahsil gördü. Aklî ve naklî ilimleri öğrenmek için büyük gayret sarfetti. Daha öğrencilik yıllarında İbn Sinâ'nın *eş-Şifâ* ve *el-İşârât*'i gibi birçok felsefî eseri okuyup öğrendi. Bundan sonra bir müddet Kazvin ve Kâşân'da kalan Dâmâd İsfahan'a yerleşerek ilmî faaliyetlerini burada sürdürdü. Şah I. Abbas ve halefî Şah I. Safî ile iyi münasebetler kurdu. Çağdaşı olan müelliflerden İskender Bey Münşî, 1025 (1616) yılında yazdığı *Âlem Ârâ-yı 'Abbâsî* adlı eserinde onun felsefe, dil, matematik, tıp, fıkıh, tefsir ve hadis gibi birçok ilimde başarılı olduğunu kaydederek telif ettiği eserlere yer verir. *Mecma'u'l-fuşahâ*, *Riyâzü'l-ârifin* ve *Âteşkede* gibi eserlerde Dâmâd'ın İsrâk mahlasıyla yazdığı Arapça ve Farsça şiirlerine yer verilmiştir (bk. bibl.). En büyük hayranlarından biri, *Maḥmūd u Ayâz* adlı mesnevinin yazarı olan çağdaşı Zülâlî-i Hânsârî'dir.

Dâmâd Muhammed Bâkır çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında en tanınmışları Kutbüddin el-Eşkürî, Feyz-i Kâşânî ve Molla Sadrâ diye tanınan Sadreddin-i Şîrâzî'dir. Özellikle Şîrâzî hocasının şahsiyetinden çok etkilenmiş ve ondan her zaman hürmetle bahsetmiştir.

1041 (1631) yılında Irak'ta Şîa'nın kutusal saydığı yerleri ziyaret için çıktığı yolculuk sırasında Necef ile Kerbelâ arasında vefat edip Necef'te defnedilen Dâmâd Muhammed Bâkır'ın ölüm tarihi bazı kaynaklarda 1040 (1630) olarak da geçmektedir.

Eserleri. Dâmâd'ın başta aklî ve felsefî ilimler olmak üzere çeşitli konularda

yazdığı elliden fazla eserin çoğu neşredilmemiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Tefsir*. 1. *Emânet-i İlahî*. Ahzâb sûresinin 72. âyetinin Farsça tefsiri olup *er-Resâ'ilü's-şemân* içinde neşredilmiştir (Tahran 1315; bk. Kays Âl-i Kays, III, 434, 437). 2. *Tefsîrül-Kur'ân*. 3. *Te'vîlü muḳaṭṭâ'ât fi evâ'ili's-süver*. 4. *Tefsîru sûretül-İhlâş*. 5. *Sidretül-müntehâ*. Hadis. 1. *er-Revâşiḥu's-semâviyye fi şerḥi'l-eḥâdişi'l-İmâmiyye* (Tahran 1311). 2. *Hâşiyetü's-şahîfeti's-secâdiyye*. İmam Zeynelâbidin'in me'sûr duası üzerine yazılmış bir hâşiyedir (Tahran 1317). 3. *Hâşiyetü Kitâbi'l-Kâfi li'l-Küleynî*. 4. *Hâşiyetü 'alâ Kitâbi'l-İstibşâr*. Fıkıh. 1. *Zavâbiḥu'r-radâ'at*. *Kelimâtül-muḥakkıkîn* içinde yayımlanmıştır (Tahran 1315; bk. Kays Âl-i Kays, III, 434, 437). 2. *Uyûnü'l-mesâ'il*. 3. *Şâri'u'n-necât*. Kelâm. 1. *Risâletü halkı a'mâlî'l-ibâd*. *er-Resâ'ilü's-şemân* içinde neşredilmiş (Tahran 1315), aynı yıl *Kelimâtül-muḥakkıkîn* içinde litografik baskısı yapılmıştır. 2. *Kitâbü'l-İkzâât fi halki'l-a'mâl*. *Heft Risâle* içinde yayımlanmıştır (Tahran 1315; bk. Kays Âl-i Kays, III, 434, 437). 3. *el-İmâzât ve't-teşriḳât*. *el-Ḳabesât*'la birlikte basılmıştır (Tahran 1315). 4. *Taḳvîmül-îmân*. 5. *Taḳdîmetü Taḳvîmül-îmân*. 6. *Nibrâsü'z-ziyâ' fi tahkîki ma'ne'l-bedâ'*. Felsefe. 1. *Risâletü ḥudûsi'l-âlem*. Âlemin yaratılmışlığı konusunda Eflâtun'a karşı Aristo'yu tuttuğu bu risâlede iki görüşü telif ettiği için Fârâbî'yi tenkit etmektedir. Eser *Heft Risâle* içinde neşredilmiştir (Tahran 1315). 2. *Risâletü mefhûmül-vücûd*. Varlık kavramını ele aldığı bu risâlesi *Kelimâtül-muḥakkıkîn* içinde yayımlanmıştır (Tahran 1315). 3. *el-Ḳabesât fi'l-ḥikme*. Tahran'da litografik baskısı yapılan (1315) eserin ilmî neşri, *Kitâbü'l-Ḳabesât* adıyla Mehdi Muhakkık tarafından gerçekleştirilmiştir (Tahran 1977). 4. *Ḥalsetül-melekût* (Tahran 1315). 5. *es-Seb'u's-şidâd fi fûnûn mine'l-ülûm*. 6. *el-Ufuku'l-mübîn (eş-Şirâtü'l-müstakîm)*. Son iki eser, müellifin Şii olmasına rağmen Hindistan ve Pakistan'daki Sünnî müslümanlar arasında çok okunmuştur. 7. *el-İ'dâlât* (Tahran 1317, 1322). Çeşitli konularda sorular yirmi sorunun cevaplarıdır. Edebiyat. 1. *Dîvân*. Arapça ve Farsça şiirlerini ihtiva eder. Seyyid Muhammed İ'timâd-i Kâşânî'nin rubâileriyle birlikte yayımlanmıştır (Tahran 1315). 2. *Meşnevî-yi Meşriḳu'l-envâr*. Nizâmî-i Gencevî'nin *Maḥzen-i Esrâr*'ı tarzında yazılmıştır (Tahran 1350; eserleri hakkında geniş bilgi için bk.